

Dördüncü sene

On beşinci sayı

DARÜLFÜNUN
İLAHİİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

Tarihî, içtimaî, dinî, felsefî

Mayıs — 1930

İstanbul — Şehzadebaşı
Evkaf Matbaası
1930

İslâmda felsefe ceryanları

4

X I — Eşşeyhürreis Ebu Ali Hüseyin ibni Sina.

1 — *Hayatı* — Turan Feylesofu Ebu Ali Hüseyin ibni Sina (370) de o vakıtlar irfan ve medeniyet merkezi olan Buhara köylerinden Afşenede doğdu, pederi oğlunun talim ve terbiyesine pek ziyade itina ediyordu, bu hususta bir takım Muallimler tuttu. İbni Sina 10 yaşına kadar sarf ve nahivde, hisapta rusuh peyda etti, sonra Hanefî İmamlarından İsmailüzzahitten fıkıh öğrendi; daha sonra pederi Feylesof geçinen Ebu Abdullahın Natiliyi muallim tayin etti; İbni Sina bundan İsaguciyi, beş altı şekil kadarde İklidis kitabını, Mecasti mukaddimesini okudu. İbni Sina tetkik ve tettebbü cihetlerini pek eyi bildiğinden artık Natili ibni Sinayı okutamıyacak bir hale geldi, zaten İbni Sina Natiliyi tam bir Feylesof tanımadığından Natili kendisinde bir tesir uyandırmadı, artık İbni Sina kendi kendine metin ve şerhleri mütaleaya koyuldu; Mantık ve Tabiiyat ve Riyaziyatı elde etti, Tıbbı da kolayca öğrendi. Filvaki İbniSina Ebu Mansur Hasan-İlkamerî ile hiristiyan Ebu Sehil İsa Bni YahyaElcürcaninin derslerine devam etmiş isede bu iki Tabip İbni Sinada gine bahse değer bir te'sir uyandırmamışlar idi; İbni Sinada tesir yapan yalnız Fakih İsmailüzza-hittir. İbni Sina Tıp kitaplarını mütalea ederek çok geçmeksizin hazik bir tabip oldu; İbni Sina yalnız Mabadettabiayı anlayamıyor idi, hatta bundan ümidini kesmiş idi, fakat Farabinin "Elabane" si sayesinde Mabadettabiayı eyiden eyiye anladı. İbni Sina Buhara Emirinin sarayındaki zengin kütüphaneden çok istifade etmiş idi.

İbni Sinanın pederi İsmaililerden idi, İhvanı Safa risalelerini mütalea eder idi. İbnisina bu sayede İhvanisefa risalelerini gözden geçirmiş idi. İbnisina gayet zeki idi, mesaisi bek az kimseye nasip olan bir harika idi, hiç bir kitabe bir düziye bakmaz idi, güç meselelere rast geldikçe kitabe muracaat iderdi; daha genç yaşında iken zamanının yegane Feylesuf ve Tabibi, büyük Riyazisi, yüksek Şairi, tam bir Ansiklupe-distî, ayakli kütübanesi oldu; ne yazık ki bir takım yalan rivayetlere göre İbnisina Simyacı, Büyücü tanınmış idi.

2— **Eserleri**— İbnisina yirmibir yaşında iken kendisine hass bir üslup ile büyük eserleri yazmağa başladı , ülüm sistemlerini ortaya koydu ; Turanda, Horasanda, İranda bir çok seyahatlarda bulundu; Vezir oldu, hapse atıldı ; Buharada , Curcanda , Reyde , Isfahanda , Hemedanda ; yollarda, hapishanede o muazzam eserleri kaleme aldı; nihayet müptela olduğu kulunç hastalığından kurtulamadı“428„de Hemedanda vefat etti. Feylesofumuzun eserleri okadar ehemmiyetlidir ki yalnız bir tanesi bir âlime yetüp artar; Meşşai ve İşrâkî mesleklerini nasıl ihata ile kavradığını gösterir idi. İbni Sinanın eserleri çok okunmuş, çok şerh olunmuş, Avrupa lisanlarına çok terceme edilmiş idi. Eserlerinin bir kısmı umumî, Ansiklupedi tarzında, diger kısmı hususî, bir fenne mahsus idi . Umumî tarzda yazılan eserlerin en muazzamı Şifadır . Şifa Felsefe kamusudur , nazarında hak başka olduğu halde münakaşe itmeksizin Şifayi Meşşai mesleki üzere yazmıştır . Aristonun kitapları ile Şifa bek çok yerde birdir, şukadar ki Şifada Aristodan varit olmayan bazı şeyler vardır ki mahsulu felsefisinde pek çok noktai nazarlar ile Aristodan ayrılmıştır; İbni Sina Şifada Feylesoflar mezhebini de telhis itmiştir. Necati Şifanın hulasasıdır, İşarat en son yazdığı eseridir ki en mükemmelidir ; mesleki İşarattadır, gendiside buna ehemmiyet virmiştir, İşarat müteahhirinin Zeburi olmuştur . İşrâkî mesleki üzere yazdığı “ Hikmeti muşrekiye „ si İşarattan sora İbnisinanın hususiyetini gösterir pek mühim ve meşhur bir eseridir . Hikmeti Aruziyesi riyaziyattan maada bütün ilimleri camidir ve ilk eseridir . Mantık hakkında küçük, orta, büyük olmak üzere üç türlü eser kaleme almıştır . Tasnifi ülüm hakkında bir eserde vardır , Ruhیات hakkında ayrı ayrı eserler yazmış , Filotinden alınmış olan kasidei ruhiyesi çok şerh olunmuştur. İbnisinanın ayrıca bir Ahlak risalesi var isede ne yazık ki bugüne kadar tettebbuu ihmal olunmuştur ; ayrı olarak Mabadettabiası nadirdir , Hikmeti Arşiyesi en güzelidir . Tasavvufa ait eserleri çoktur „ Hay yibni yakzan „ i “Akli Faal„ , “ Ettayr „ i ilmi hakka isal hususlarında tasavvfî remizlerle yazılmıştır . Tibba ait kaleme aldığı “Kanun„ Tip kamusıdır, Fiziyouluji, Teşrih, Eczacılık ve saireyi havi bir şah eserdir. Baş feylesof Riyaziyatta pek az tanınmakla beraber her şubesinde mühtac gördüğü ziyadeleri katmış; Musikide evvelkilerin gaflet ettikleri bazı mühim meseleleri beyan eylemiş idi .

İbnisina luğate ait “Lisanülarap„ namında misli namesbuk bir eser yazmış , bazı Sureleri tefsir etmiş; murasele ve mücavebelerde bulunmuştur [1]. İbni Sinanın güzel kasideleride vardır .

[1] Ebülhasenilâmirinin, Beyroninin , Behmeniyarın suallerine cevap yazmış ; sofiyeden Ebusait Ebuhayr ile Zühüt Hakkında muhavereye bulunmuş , Ebusehililmesihîye bir risale göndermiştir .

3—**Meselki**—İbnisina Aristo Felsefesini tanzim itmiş, dehasile inkışaf ittirmiş, Meşşâf mesleğini Nev Eflatunilerin şerh ve ilavelerile beraber almış, bazı fikirleri ile büyük bir meharef göstererek şarkta ihya etmiş; şark muhitinin tesiri altında kalarak felsefesini bir taraftan İsrakîlere, diğer taraftan Mütessavviflere yaklaştırmış; arasında yaşadığı Mütakellimler ilede alakasını kesmemiştir. İbnisina İsmailiye mezhebi, İhvanı sefa felsefesini, umumiyetle kudema mezhebini tetkik etmiş, Farabiden çok müteessir olmuştur. İbnisinin o azametli mesleğinin bütün unsurları Farabide görülebilir. Farabî mânâ ve meslek itibarile İbnisinin üstazıdır, cevelani fikri İbnisinin cevelani fikrinden daha yüksektir, şukadarki İbnisine daha klâsik ve metodik eserleri ile bütün seleflerinin eserlerini gölgede bırakmış, onların yerine geçmiştir.

A — İbnisiua marifet nazariyesinde, mantıkda Farabiye sıkı surette bağlıdır .

a — Marifet nazariyesinde İkanîdir evvelî bir takım mâlumat bulunduğuna, bilinmeyen şeylerin bir kısmı bunlar vasıtasile yakînî olarak bilineceğine kanidir. Vücut mefhumu, tenakuz kanunu evvelîdir, İbnisine tasdik ve ilim noktasından tenakuz mebdetine pek ziyade ehemmiyet veriyor. “Sofestâfîlik mantıkdaki tenakuz şartlarına ademivukuftan ileri gelmiştir,” diyor; Felsefe tarihi “Sofestâfîlik tenakuz mebdetine mübhem bir şuurdan ileri gelmiştir, filvaki bu mebdei ilk serd idenler Sofestâfîler olmağla beraber şartlarını elde idemediklerinden naşi tatbikat sahasında tenakuza düşmüşlerdir,” demekle Baş feylesofumuzu tasdik idiyor; İbnisinin Mantika ehemmiyet vermesinin başlıca sebepleri budur .

İbnisine Akliyundandır, his ve tecribenin çoğalması olsa olsa bir ikna verir, his ve tecrube ile ele geçen mâlumatın yakînî ve zarurî olması bir kıyasi hayafiye bağlıdır: “cüz’ilerde, mahsuslarda gördüğümüz ıttirat küllî olmasaydı gördüklerimiz bukadar kuvvetli, bukadar çok olmaz idi.”; bugünkü Metodolocide İstıkraye vakide yakînîmutlak virilemiyor, menşei bizzat zihinde olmadıkça ulûmun mühtaç olduğu yakînî ifade idemiyor ; İbnisine kıyasi hafi ile bu fikirlerin esasını ortaya koyor. İbnisine tecribecileri böyle ret ittiği gibi “ilim bürhansız olmaz, şukadar ki bazı mâlumat vasıtasız mâlum olur,” demekle Sofestâfîleri de ret idiyor, bugün felsefe kitaplarında Sofestâfîlik böyle ret olunuyor.

İbnisine kuvvetler vasıtasile idrakin vukuını kabul itmekle vasıta ile marifet nazariyesine taraftar olan İstihzarîler-Representationnistes-gibi düşünmüş oluyor. Mütakellimler bu fikre karşı gelerek nefsi natikanın doğrudan doğruya idrak ittiğini kabul itmekle onlar bilakis vasıtasız marifet nazariyesini ileriye süren bugünkü Hadsîler-İntuitionnistes-

gibi düşünmüş oluyorlar. İbnisina “eşyaya olan ilimimiz eşyanın nefsimizdeki eserlerinden ibarettir „ dimelke bu günkü İdealistlerlede temasta bulunuyor.

b — İbnisina, hikmeti nazariyeye dalmış, hikmeti ameliyeye itinası azalmış olmağla Miskeveyhten ayrılarak mantıkçı Feylesof olmuştur; Miskeveyhten sonra ahlakçı Feylesof Gazalidir. İbnisina en ziyade Mantık ile meşgul olmuştur, çünkü kurunu vustada Mantığın ehemmiyeti pek ziyade idi, İbnisinin yolu Mantık yoludur; Mantık hataları atan bir kanun, hakikata götüren bir yuldur; hakikatı bulmak Mantığın vazifesi değildir, bu vazife His ve Aklın fail olan kuvvetlerine virilmiştir. Mantık kanunları bunları hataya düşmekten korur, zihni fikirlerdeki hatalardan saklar, hakikata iletir. İbnisina yalnız karihasına bakup kalan mesleklerle emniyet itmiyor, fitreti insaniyeyi kafi görmiyor, megerki Bari-taala tarafından te'yit oluna, bu ise istisnaî bir haldir; filvaki tecribî ilimler, keşfî mâlumât var isede nazari ilimlerde Mantıktan başka emin bir yol yoktur.

İbnisina Mantıkı vazih bir hale koymuş, İstidlalin rünki olan, tahlilnahviye bağlanan kaziyeleri büyük bir dikkat ile tafsil itmiş; bir takım incelikler göstermiştir.

c — İbnisina külliyyat nazariyesi müstekıl bir nazariye değildir. Mantıkda, Rohiyatta, Mabadedttabiada görülmekle felsefesinin muhtelif yerlerde zarurî bir neticesidir. İbnisina külliyyat nazariyesinde Farabiye gine sıkı bir surette marbuttur; Rohiyatta Akil nazariyesine, Mabadedttabiada İlel nazariyesine bağlıdır.

İbnisina külliyyat münazealarını, Garpta parlamadan evvel Şarkta bazı mertebe tesviye itmiş, Küllîyi üç kısma ayırmıştır: 1 - Allahın İlminde Mabedettabiî olarak vardır: (Aklî). 2 - Maddede Arazîlerle beraber bilfiil vardırki hakikati tabiiyesini teşkil ider: (Tabiî) 3 - cüz'iden çegüp çıkarıldığı zaman insanın zihninde vardır: (Mantikî); İbnisinin bu tahlilini Avrupalılar Latince şöyle ifade iderler (Ante res - poste res - in rebus).

d—İbnisina Aristonun tasnifini pek güzel bir surette izah itmiş, Oküstkontün tasnifinde olduğu gibi bir tertip gözetmiş, ulumu, aslî, ferî veya tatbikî sınıflarına taksim etmiş, Felsefei nazariyeyi sırasıyla Tabiiyat, Riya ziyat, Mabadedttabia veya İlâhiyat kısımlarına ayırmış Maadin, Nebatat, Hayvanat, Ruhiyatı Tabiiyatın usulünuden, Tip, Kimya, Ahkaminücumu fûruinden saymış idi. Adet, Hendese, Hey'et, Musiki Riyaziyatın usulu, Cebir fûruinden bir idi. Mücerredat Mabadedttabianın aslî, Maad fer'i ilmi idi. Mantık Felsefenin kapusi olmağla tasnifte dahil değil idi.

İbnisina bu tertipte maddenin tedricî surette kaldırılmasını hedef

idiniyor idi. Tabiiyatın mevzuu zihnide ve hariçte maddeye mühtaç idi, buna (İlmiesfel) diniyor idi. Riyaziyatın mevzuu zihinde maddeye muhtaç olmayup yalnız hariçte maddeye mühtaç idi, bunada (İlmievsat) dinir idi. Mabadettabianın mevzuu ise zihinde ve hariçte maddeye mühtaç değil idi, maddeden mücerred olan mevcüdu mutlak idi, bunada (İlmiâlâ) dinir idi.

B — Tabiiyat-İbnisinin tabiiyatı hey'etimecmuası itibarile Meşşâî mesleki üzere yürümüştür. Bununla beraber Neveflatunî tesirlerde vardır. İbni sina Tabiiyatı hem müşahede, hem Akıl sahasında bulundurmağla istidlal ile müşahede, mücerred ile müşehhas arasında bir aheng husule geliyor, aralarında boşluk kalmıyor idi. İbnisina (Apriori) olarak bu ahengi kabul idiyor idi. Tabiiyat ilminde kurunu vustada Talil, farziye, kurunu cedidede Müşahede hakim idi; İbnisina kemali meharetle bu iki metod arasını buldu; Mantık, Makuleler gibi, mühtaç olduğu bir takım mefhumları Tabiiyattan alıyor, diğer taraftan akıl kanunlarının tabiata tatbik olunduğunu kabul itmekle [1] makuleler tabiiyat sahasında tatbik olunuyor idi. Tabiiyat Mabadettabiiaya muttasıl oluyor, mevcudat silsilesi maddeten akla kadar dayanıyor idi. Mabadettabianın en mühim mefhumları olan Heyulâ ile Suretin temeli Tabiiyattadır. Cismi tabii, mahal olan heyulâ [2] ile hal olan suretten mürekkeptir. Cisimlerde Atâlet hassası vardır. Cisim kendiliğinden müteharrikde olmaz, sakinde olmaz, şukadarki cismin hareketi veya sükûni ancak gendisinde ğarizî olan kuvvet vasıtasile olabiliyor [3], haricten bir te'sir altında olmuyor, bu halde Atalet hassası Dinamikî bir mefhum ile tefsir olunuyor. İbnisina namütenahi kuvvet kabul etmiyor; hareketi, cisimde karar kılan bir halin tedricî olarak kuvveden File çıkması diye tarif ediyor. Bu ise cisimdeki bugün kabul olunan (kuvveizinde) nazariyesine müşabihtir.

İbnisina her cisimde tâbii hayyiz ve şekil kabul idiyor, cisim hali le kalınca hareketi tabiiyesi vasıtasile daima birbirinin aynı olarak bir türlü hayyize ve şekle meyl ider, basit cismin tabii şekli Kürevî, mürekkep cismin tabii şekli gayri kürevî dir. Bu meyl nazariyesi Dinamikî tasavvuruna uygundur. Onyedinci asırda keşfi haber verilen hava ve su tazyikleri meselesi yedi asır evvel İbnisina zamanında şark müte-

[1] Bu günde Akıl kanunları ile Tabiat kanunlarının ahengi kabul olunuyor, yalnız muhtelif surette izah olunuyor.

[2] Heyulâ bilkuvve bir veya birçok suretleri kabul eden; madde bütün suretler arasında müşterek olan; mevzu bilfiil sureti kabul idene denir.

[3] Garizî olan kuvvetlerin ilk derecesi kuvvei tabiiyedirki bizzat olan hareket ve sükûnun mebdî bu kuvvettir. İkinci derecesi kuvvei nefsiyedirki sırasile Nebatta, Hayvanda İnsanda âletler vasıtasile nevilerini muhafaza iden kuvvet budur. Felekte kabul olunan kuvvet üçüncü derecesidir, âlet vasıtasile değil, sabit bir kanune müteveccih bir Irade ile ef'ali muhafaza ider.

fekkirleri tarafından keşf olunmuş idi, fakat İbnisina Aristo talimatına sadık kalarak hayyızı tabiî esasından ayrılmamış, latif cismin yukarıya, kesif cismin aşağıya doğru meyl ideceğini müdafaa etmiş idi. İbnisina gine bu hayyızı tabiî esasına mebni bu Âlemden başka bir âlemin bulunmayacağını iddia idiyor, bilfiil namütenahinin imkânını ret eyleyor, yalnız hareketin bilkuvve namütenahi olduğunu ortaya sürüyor; Atomi, ortadan kaldırıyor idi .

C — Ruhیات İbnisinin Ruhiyatı pek güzeldir, pek metin bir şekildedir, âdeta yeniden meydana gelmiştir. Aristo Ruhiyatı Tabiiyattan ayırmamış idi, evvelâ Neveflatunîler, sonra İbnisina Ruhiyat ile pek çok uğraşmışlar isede gine Ruhiyatı müstakil bir ilim yapmamışlar, bu vazifeyi felsefi cedideye bırakmışlar idi. İbnisina zamanına kadar Ruhiyat bütün evsafizatiyesile ikmal edilmemiş idi. Farabinin eserleri kâfi derecede tanınmamıştı, işte buna İbnisina muvaffak olmuştur . İbnisinin Ruhiyatı tecribî ve aklî, Ruhiyata ayrılabilir.

a — Tecribî ruhیات Nefis, Akıl nazariyelerini ihtiva ider .

1 — Tecribî Ruhیات. Nefis tabiî ve âlî (Uzvî) bilkuvve hayat sahibi olan cismin kemali evvelidir [1] : Zihayat olan cisimlerin bütün ef'ali cisimlerde gerizî olan kuvvetlerden sadır olur . İbnisina nefsin kuvvetlerinde aynile Aristoya bağlanmamıştır ; nefis üç kısımdır : nebatiye, Hayvaniye, İnsaniye.

Nefsinebatiyenin üç kuvveti vardır : Gaziye , Namiye, müvellide. Gaziye ve namiye, kuvvetleri ferdin, müvellide kuvvei nevin bakasına hizmet ider, Nebatın gıda alması, büyümesi, doğurması bu kuvvetler vasıtasıdır ,

Nefsinebatiye hayatî vazifeyi yapmakla hayvandada vardır ancak hayvanda fazla olarak birde Nefsihayvaniye vardır ki hayvan bununla mahsusatı idrak ider, iradî olarak hareket eyler, nefsihayvaniyenin iki kuvveti vardır : Mühârrike, müdrike. Kuvvei muharrike ya Baise veya Faile olur, kuvvei baise ya menfaati celp veya mazarratı def eder , birinci şekline Kuvvei şeheyiye, ikinci şekline Kuvvei gazabiye denir; Kuvvei faile Kuvvei baisenin te'siri altında muhtelif hareketleri getirmek için âsâbi gerüp gevşeten, adalâti sıkup salıviren âsâp ve adalâta yayılmış kuvvettir; bu rey İnfialat nazariyesini teşkil ider .

Kuvvei müdrike ya haricî müdrike, Havassizahire, ve ya Batini müdrike Havassi batınadır. İbnisinin kuvvei müdrike nazariyesi her hususta bu günkü izaha uygun olmamakla beraber şayanı hayret bir derecede

[1] Kemali evvel, kaldırılmasile mevzuu kalmayan, Kemali sanı kaldırılmasile mevzuu kalup yalnız kemali kalmayan vasıflardır. Bugünkü Fizikte ilk ve ikinci hassalar bunun yerine geçmiştir .

vakifanedir, ahengdardır, pek caziptir. Havassi zahire beşdir : Basıra Samia, Şamme, Zaika, Lamise. bazı hayvanlarda bu hassaların hepsi[1] bulunamaz, Havassi batınada beşdir: Hissimüşterek (Bintasiya) Hayal (Müsavvire), Vahime, Hafıza, Mütasarriife[2]. Havassi zahire ile idrak olunan suretler Hissi müşterekte toplanıyor, hepsini idrak iden hissimumüşterektir. Hayal bunun hazinesidir. Vahime cüz'i mânâları idrak ider[3], Vahime âdetâ hayvanın Akli makamındadır, bir sevkı Tabiidir, cüz'î mânâları idrak eden Vahime, küllî mânâları idrak eden Akildir.[4] Hafıza Vahime'nin hazinesidir. Mütasarriife mahsusatın suretleri ile mânâlarında terkip, tamim, tezakür (tedai) gibi suretler ile tasarruf eden kuvvettir. Mütasarriife nefsi hayvaniyeye göre Mütahayiye, Nefsi insaniyeye göre Mütetekire namını alır. Mütahayile mahsusatta vehim vasıtasile, Mütetekire Akıl kuvvetleri vasıtasile tasarruf eder.

Nefsiinsaniyeye gelince İnsanda ayrıca Akıl vardır ki, nefsiinsaniye'nin kuvvetlerine denir. Bu üç nevi nefsin zatî olan vasıtaları bir tekamül silsilesi teşkil eder; Nebatatın gayrişuuri olan hayatından başlayarak İnsanın ihtiyarî ve Akli faaliyetine kadar yayılır. Asıl Ruhیات tedricî tekamül kanununa göre muntazam surette terkip olunmuştur. Nefsihayvaniye ile Nefsiinsaniyede öyle kuvvetler silsilesi vardırki behimî ihsasten başlayarak Tasavvufî Vahide nihayet bulur.

Nefsiinsaniye veya natıkanın başlıca iki kuvveti vardır: Alime ve Amile veya Aklınazarî ve Amelî. Kuvvei Alime İnsana mahsus olan Kuvveimüdrîke, Kuvveiamile İnsana mahsus olan Kuvveimuharrikdir İnsan Kuvveiamilesi ile bedenini, Siyasetni tedbir eder. Kuvvei alimesi ile "Mebadii âliye,, ye dönüp ondan müstefit olur. Akıl nazariyesi Kuvveialime nazariyesidir.

2 — İbnisina Akıl nazariyesinde Farabî gibi bir silsile kabul etmiş isede silsilenin adedinde ondan ayrılmıştır. Farabî Mabadattabiî mefhumları olan Kuvve ve file göre Akli. bilkuvve ve bilfiil kısımlarına ayırmış, Akil bilfiil ile Aklimüstefada çıkmış, bunların haricinde, üstünde birde Aklifaal kabul etmiş idi. [5] İbnisina Nefsinatıkanın eşyayı bilmesi Aklifaale ittisali ile olması hususunda Farabî ile beraber gidiyor isede Nefsinatıkanın üç derece olan kuvvetini dört dereceye

[1] Zaika ile lamise hepsinde bulunur.

[2] Bu kuvvetlerin dimağda birer yeri varidi.

[3] Mânâ, hissi-zahiri idrak itmeyüp nefsin mahsusattan idrak ettiği şeydir : koyunun kurttan korkup kaçmasını mucip olan mânâ ve çocuk sevgisi gibi.

[4] Vahime maddi olmayan mânâları mahsus suretlere müteallik, maddi lahikalar ile müttasif olarak idrak eder, Akil maddi olmayan mânâları bütün maddi lahikalardan ; mahsus suretlerden mücerret olarak idrak eyler. Maddi lahikalar Kem, Keyf, Eyne v. s. gibi dokuz makuledir.

[5] Farabi bu taksimi Aristonun Kitabünnefsinden nakl ettikten sonra izah etmişti.

çıkartıyor, beşinci derecede birde Akliküdsî koyor. [1] İbnisina evvela nazari olan kuvvetin üç haline göre üç nevi Akıl kabul ediyor: Heyulanî, bilmeleke, Bilfiil. Akli, müstefad ve Küdsî ile beraber Akil beşe balığ oluyor.

I — Akliheyulanî istidadimutlak, bilmek hakkında bir imkânimutlak mertebesidir. Bu istidat bütün İnsanlarda vardır, Hayvanlarda yoktur. Bu mertebeye Heyulâ adını takmakla Ruhîyatını mabadattabîf esasına göre kurmuş oluyor.

II — Akilbilmeleke veya Aklimümkün Bedihî ve zarurî olanları bilmek mertebesidir, birinci hale göre bu mertebe fiil halidir; bu derece Farabide yoktur.

III — Akilbilfiil Aklın tam bir istihzar halidir ki bedihî ve zarurî olan hakikatlardan sonra kisbî ve nazari olan mâkulleri her an istihsal edebilir, bu mâkullerin suretleri kendisinde her an hazır olmakla dilediği vakit onları idrak eder, Akilbilfiil Akilbilmelekenin yüksek derecesidir.

IV — Aklimüstefad kendisinde hazır olan mâkullerin suretlerini bilfiil idrak etmek halidir. Bu mertebe Aklın kemal mertebesidir.

V — Akliküdsî vasıtasız eşyayı bilme halidir ki bazı zevata mahsusdur. Akliküdsî Akilbilmeleke cinsinden olup pek yüksek bir derecedir, sür'atîntikal demek olan Hadsin nihayet derecesidir.

İbnisina Akliküdsî mertebesi ile Tasavvufa geçiyor.

3 — Küllileri ancak Akıl idrak eder, Aklın vazifesi küllileri idrakdır, cüz'ileri idrak eden hasselerdir, Aklın hazinesi Aklıfaaldır. Mâkuller hep küllidir, hasseler mahsus olan cüz'ileri nefse isal eder, nefis ondan makul olan küllileri çıkarır, mâkulat hazinesi olan aklıfaal ile ittisalî sayesinde onları bilfiil idrak eder [2], cüz'iler hasseler ile idrak olunmakla beraber Akil ilede idrak olunması kabildir, şukadar ki Aklın bu idraki, cüz'ilerin cüz'î olması hasebile değil, belki illetlerinin mâlulleri, eserleri olması hasebiledir, işte bu mutalaa gine Mabadettabiaya merbut olur [3].

İdraki hissî, Bütün nefis ameliyesinin temelidir, fekat Nefsınatıka mâkulatı çeküp çıkarmak ve kabul etmek için hasseleri istihdam etdikten sonra gitgide hasselerden ayırır, mahiyeti iktizası olarak küllî hakikatlara yaklaşır, yani safi olarak mâkul hükümler vermek için gitgide kendini maddeden kurtarır.

İbnisinin nazariyesi ne güzeldir;! bu nazariye birbirine zıt

[1] Farabî Akliküdsîyi bu nazariyeden bir az hariç tutmuş idi.

[2] İbni Sina Nefsi insaniye akli faal ile ittisal kesbettiği zaman Akli faallden ibaret olur, iddiasında bulunan Feylesofları reddediyor.

[3] Nitekim Akil olan Cenabıhak cüz'ileri külli vech üzere idrak eder dirler.

sayılan noktainazarları pek ziyade meharetle birleşdiriyor. Başlanğıçta hasselera aslî vazifeler vermek suretile tecribeci, bu vasıta ile Aristocu olan İbnisina en sonunda temamilen Eflâtunî olan bir İdealist, Misalî mezhebine dönüyor [1]. Bu terkibi kim yapmıştır, bunu sarîh surette beyan etmek müşküldür. Felsefe rivayetleri hakkında İslam Feylesoflarının tanzim ve tatbikine ihtimam ittiklerinde hiç şüphe yoktur, buna başlıca ihtimam idenlerin iki Türk Feylesofı Farabî ile İbnisina oldukları pek muhtemeldir [2].

b — Aklî ruhiyat—Aklî ruhiyat nefsinatıkanın mahiyetinden bahs eder. İbnisina bilumum Maneviyetçiler gibi Nefsinatıkayı ğayrimaddî olarak kabul eder. Nefsinatika zatında maddeten mücerrettir, cisim olmadığı gibi cisim ilede kaim değildir. Nefsin bedene taalluku tetbir ve tasarruf alakası ile dir. İbnisina Nefsinatıkanın mücerret olması hakkında pek çok deliller getirmiştir, bugünkü Maneviyatçıların Vahdet, Ayniyet delilleri temamilen İbnisina tarafından ortaya konmuştur.

Nefsin bakasında mücerret olmasının neticesidir; İbnisinin bu bapte getirdiği deliller acıktan açığa Mabadettabî delillerdir, Çünkü nefis ile beden arasında olan taalluku tahlil idiyor; *İbnisina*, İlâhiyatından anlaşıldığı üzere Ahlak ve tasavvuf sahasında ğayet ğeniş bir ittıla sahibi iken ruh meselelerinin izahında Ahlakî ve Tasavvufî delillere müracaat itmemiş, İhvanisefanın Felsefî değil, Ahlakî bir nazar gözettikleri gibi bir nazar gözetmemiştir.

Nefsin bakası meslesinin felsefeye girmesi ve ilmî bir surette bahsedilmesi Eflâtundan başlamıştır. Eflâtun nefsin bakasını kabul etmekle beraber namütenahi olduğunu da kabul ediyor. Nefsin bakasına kail olan islâm feylesofları da Eflâtun gibi namütenahi olduğuna, bakasına kail olmayan cümhuri Metekellimin bilakis mütenahi bulunduğuna kail olmuşlar idi. Aristonun nefsin bakasını kabul edip etmediği Felsefe Tarihinde ihtilâfıdır.

İbni Sina nefsin beden ile beraber hâdis olmasında Aristo ile beraber gidiyor, Eflâtundan ayrılıyor, nefis bedenden ayrıldıktan sonra mütemayiz bir halde kaldığını nefsin bir tek olduğunu ileri sürerek, Fisağores, Eflâtun, Neveflâtunilerde görülen, bazı islâm fırkalarına giren Tenasuhu mümkün görmiyor, Vücudilik temayülünü de redd ediyor [3].

D — İlâhiyat veya Mabadettabîa[4].— İbni Sinanın Mabadettabiası

[1] Çünkü Akli faal "Müsül,, âlemi ile pek ziyade ittihadı gösterir.

[2] Bu rivayet Neveflâtunî olan Intikailik rivayetidir.

[3] Çünkü Vücudilikte mütemayiz bir Ruh yoktur.

[4] Mabadettabiaya Felsefei ulâda dinir.

Aristo Mabaddettabiası ile beraber Neveflatunî unsurlar ile kelâm muhassılasıdır .

İbni Sina islâmın ilâhiyat veya Mabaddettabiada en mükemmel bir Vahi olduğuna inanmış, bunu felsefî görüşler ile inkişaf ettirmişlerdir. İlahiyatının mevzuu bugünkü gibi Mevcudumutlakdır başlıca Allah ile mevcudatıulviyeden bahisdir. İbnisine ilkönce Vücüt, İlet nazariyesile başlıyor, vücut ile İletin ta tepesinde Vacıblvücüt , Mebdeülmebadi , İleti ulâ bulunıyor.

1 — Vücüt-Vücüt (اولی الامر — ilklerilki) dir, eşyanın en tanınmış ve bilinmiş olanıdır, evvelî tasavvurdur, Vücüt Enfüste olsun, Âyânda olsun birdir (Hissim, Tasavvurum vardır) dediğim zaman ne mânâ anlıyor isem (karşımda Fakülte vardır) dediğim zaman anladığım mânâ birdir. İbnisine ilkönce “düşünürüm, öyle ise varım,, veya “varım, öyle ise düşünüyorum,, diye başlamıyor, belki “varlık vardır, varlık yokluk değildir, onu hem tasavvur, hem tasdik ederim,, diye başlıyor. bundan naşı tasavvur noktasından Vücüt, tasdik noktasından tenakuz mebdeî “ilklerilki,, oloyor, Vücüt hakikatte her ikisine şamil oluyor. İbnisine Vücudu evvelî olarak idrak iderim demekle tasavvru varlığa temerküz ittiriyor, halbuki Dekart “düşünüyorum öyle ise varım,, demekle tasavvurun varlığa delalet ettiğini iddia ediyorki İbnlsinanın reyi ile Dekartın reyi arasında büyük bir fark göriliyor. İbnisine meseleyi Dekarttan eyi hal idiyor, Dekarta varit olan itiraz İbnisinaya varit olmuyor.

Vücüt tertibinde kesret vukuu hususunda en büyük nazariye “Vahitten ancak Vahit sadır olur,, kaziyesidir; İkinci mevcut, ilk mâlul (eser) Akliევvelidir, akliევveliden cihetler ayrı olarak Nefis, Felekimuhit, Aklisani sadır olur, Aklisaniden gine böylece Nefis, Felekisevabit, Aklisalis ... الى آخره sadır olur, son Akil Aklıfaaldır .

Ayin altında olan Âlem Aklıfaalden sadır olur, nufus feleklerin nefsidir .

Kurunuvusta Feylesoflarının meşğul oldukları Eflak, Nufus, Ukul nazariyelerinin bugün hiçbir kıymeti kalmamıştır. Yunan ve Kuru nuvusta Felsefesindeki nufusufelekiye hep Geldanî nücumperestligi bakiyesidir, bu itikadın âdat tertibi ile yükselerek Fisağores Felsefesinde yer bulduğu, Eflatunda da bir rol oynadığı söyleniyor, Arap şarihleri bunu Aristonun kitabında bulduklarını haber veriyorlar. İbnisine bu nazariyenin hapisini Aristoye isnat ediyor. Fakat bu husus şüpheli göriliyor, bu mezhep Neveflatunîlerde yeniden görülmekle Neveflatunîlerde Aristo şarihi olmakla bu husus bu mezhebin Aristoya isnadına badi olmuştur.

Harran Âlimleri Nücumperest idiler, dinî suretin te'siri altında bu naza-

riye Felsefî surette bazı zihinlerde görülmekle mütefekkirlerin dimağında kolayca yer bulmuştur.

Allah ile Kâinatın, Nefis ile Maddenin ikiliği İbnisinada Farabiden ziyade barizdir. İbnisinaya göre madde bir mümkün veya kabil olan bir imkândır, maddeyi yaratmak, varlığın imkânında gizli olan bir vasıf gibi ona hakikî varlık bahş olunmak dimektir. Bu yaratmak ezelîdir, eşyaya hakikî olarak varlık isnadı Mütükellimlere göredir ki Allah Maddeyi yoktan meydana getirmiştir.

Vücüt vacipte mahiyetin kendisi, mümkünde mahiyet üzerine zaittir. Vacibin zati varlığın aynı, mümkünim zati varlığın gayridir, zihinde ve hariçte mevcut olan mümkünler bizatihi vacip ve mevcut degildir, bunlarda zat ile vücüt birbirinden ayrıdır.

Vücüt noktasından Hak ıtlakına enziyade lâıyk olan vücüdu daimî, vacip bizatihi, “vacibilvücüt,” “bizatihi mahzi vücüt,”tur. Vacibulvücüt kendisinde hiç bir kesret bulunmamaksızın Vahiddir, zarurî illetir, buna mebni fili ezelî olmağla eseri olan kâinat da ezelîdir, Bizatihi mümkündür. zarurî illeti karşusunda bigayrihi vacibtir.

Her vücüt vücüp ile mesbukdur, bu vücüt ya bizaatihi veya bigayrihidir, bütün âlemi bir mefhumda toplayan imkân mefhumu vücütte müstakil degildir, mevcut olmak için vücütte mustakıl bir vacibe mühtacdır. yalnız Allah Bizatihi Vaciptir. kâinatın hayatının menbai Allahtır, bu menbain içinden bu görünen Âlem sadır oluyor. Burada bir Vücüdlilik görünüyor, kâinatın hepsi cevher olan Allahın arazları olmuş oluyor, Hint fikri tesiri altında kalup Mütetekellimlerce kabul olunan “Arazlarda baka yokdur,” nazariyesi buna yakındır. çünkü mevcudun mucidi olan Allahdan derhal vücüt alıyor.

2 — İlet—Aristönun dört illet nazariyesi İbnisinaca terviç olunuyor; buradan İletiulâya kadar variyor. mebde’ yalnız İletifailiye oluyor, Allah Akıl olmağla İlet Akıl ile birleşmiş oluyor; İbnisina ikinci İletlerin faaliyetini her şeyi ihata eden İleti ulanın faaliyetine zam ediyor, bir taraftan Eşarinin İletiadiyesinden kaçıyor, İletin hiç bir te’siri yoktur dimeyor, belki İlete bir te’sir veriyor, diğer taraftan İletiulâya karşı kuvaitabbiiyenin istiklalini ortaya suriyor, böylece İlahilik ve Tabiiliği birleştirmiş oluyor, tabiiyat sahasında İcabî oluyor, tabiî olarak fail olan kuvvet ile meselâ yakan şey ile tabiî olarak münfail olan kuvvetin mesela yakacağın iltisakı bigayrihi Vacibilvücü oluyor.

3 — İsbativaci — Allah Mabedettabiî tabirlerle Vacibülvücüttur, Bizatihi mahzi vücüttur, İletiulâdır, Evveldir, Hakkievveldir,

İbnisina Vacibülvücüdü isbate İliyet nazariyesile başlayot, Mebdei evvel, İletiulâdır. ihtiyaç illetide imkân dir. Mütetekellimler “birşeyin

illete ihtiyacı ancak hudusindedir, hadis olarak var olduktansonra illete mühtaç olmaz,, diyerek hudus delilini tutmuşlar idi; İbnisina bu kavli red idiyor, illetin yalnız illetihudus olduğunu kabul itmiyor; işte imkân deliline ehemmiyet virup Hudus deliline ehemmiyet virmemesi bundan naşidir,

İbnisina imkân delilini üç dava ile ikmal ediyor. 1 — Var olan mümkünler Vacibe mühtaçdır. 2 — Bu mümkünler namütenahi olamaz. 3 — illet mümkünlerin kendisininde olamaz.

İbni sina Bürhanıvasat ve taraf denilen delili yani namütenahi illetler silsilesinin muhal olması aslını da kullanıyor, bununla bütün ilelifenin mütenahi olduğunu, bir illetiulâyı mutlakanın lüzumunu isbat ediyor [1]. Bürhanıvasat ile teselsülü de iptal ediyor.

İbnisina hareket delilini de tabiat âlimlerinin mesleği üzre serdediyor bununla bir muharriki evveli gayri müteharrike vasıl oluyor, namütenahi bir cismin muhal olması aslına mebni silsileyi iptal ediyor. Bu delilde hudusun bir illete ihtiyacını kabuletmekle mütekellimler ile temasta bulunuyor. Hareket delilinde hudus delili ile mebdei evvel, hareket verici olup vucut verici olmamakla cisimlerin bizzat varlıklarının vacibe ihtiyacı sabit olmuyor, bundan başka ihdasından sonra eserin muhdis muhtaç olmaması da lâzımgelivor. İşte bu cihetlerden illeti muhafaza için hudus delilini kâfi bulmuyor, imkân noktaî nazarına geçiyor, mâlul illeti ile hem hudus hem baka zamanlarında beraber bulunmak için ihtiyaç illeti ancak imkân oluyor, imkân deliline verdiği ehemmiyetbu cihetlerden naşidir, imkân delile bütün mevcutlar Mebdei küllî olan Vacibülvü- vücuda vasıl oluyor.

Sofiye vacipte vücüt zatın aynı olması meselesinde İbni Sina ile beraber yürüyorlar İbnisina, vahdetivücuda temas ediyor, fakat vacibin rabbolması sabit olmuyor, Rabbolmak, merbup olmak mümkünatın hem vücudu, hem vacibin eseri olduğunu tasdik etmeğe bağlı olmakla rabbolduğunu ispat noktasından gine mümkünü ispata muhtaç oluyor.

İbni Sina vacibülvücüt mefhumunu vücüt mefhumunu içinde evvelî olarak almakla bütün hassalarını o mefhumdan çıkarmıştır; bu tarik Limmî yani evvelî olan mebdelerden netice çıkarmak yolu olmakla Sent Auselm ile temasta bulunuyor, fakat İbni Sina bu delili onun gibi tasvir etmiyor. bunu bir tenbih kabilinden getiriyor, vacibülvücudun bedihîi hafi olduğunu anlatmak istiyor, yoksa ispatı vacipte tuttuğu yol İnnî, eserden müessire intikal yoludur.

[1] Bunun bütün İlel sınıflarına tatbik olunduğunu tasrih ediyor, âlemin bütün vücuttan mütenahi bulunduğuna, hepsinin mebdei vahit olduğuna, bunun da bütün mevcudata mübayin idüğüne, vacibülvücüt bu olduğuna, her mevcudun iptidai vücudu bundan neş'et ettiğine kail oluyor.

4 — Sifat — İbni Sina Selbî sıfatlarda mütekellimler ile uyuşuyor. “Allah müteayyindir [1]. Her cihetten birdir, cinsi, misli, zıddı yoktur, maddeden müstağni, tağayyürden beridir; tamdır, intizar olunacak hiç bir hali yoktur „; fakat subutî sıfatlarda mütekellimlerden ayrılıyor: şöyle dört sıfat beyan ediyor;

I — Mahzı ilim, mahzı akıldır, zatının hem âkılı hem mâkulidir zati zatına kapalı kalmış değildir.

II — Mahzı kudrettir, kendisinden mukadderat feyezân eder, mukadderat vaki olur.

III — Mahzı iradedir [2]; irade sıfatında ihtiyar sıfatı var ise de Cut ve zati vacip noktasından naşi fi’li irade etmeği zatına lâzım kılıyor da fi’lde, terkde sahih olmak mânâsına olup Mütekellimlerin şiddetle müdafaa ettikleri İhtiyar sıfatını muhal görüyor, artık vücudun bütün mebdai zativacipte olmakla zativacibin illet olması vacip oluyor; buna mebni eserlerin vacip olmasını, müteayyin bulunmasını doğrudan doğruya zativacibe isnadediyor; Allah faili mucip oluyor [3]; artık âlem ezeli oluyor, hiç bir istisna kabul etmiyen bir kanuna tâbi bulunuyor “kâinat mutlak, kül, hayır olan bir vücuttan munbasıttır [4]. kakki evvele doğru münceziptir, ondan nur alır,, nazariyelrinde Neveflâtunı unsurlar vardır .

IV — Mahzı Hayattır. Hayat kudret, Irade sıfatları gibi hep ilme racidir, İlim mefhumu itibarile kudret, irade, hayata muhalif değildir [5].

İbnisina isbati zatte Limmî ve İnnî tariklerini tuttuğu halde isbai sıfatda daima Limni tarikini tutmuş, ilk sıfatı vücut göstermiş “Vacibilvücut zati ile, hakikati hassasi ile vardır “didikten sonra hassalarını çıkara çıkara bütün sıfatlarını bulmuş idi,,;“Cenabihak mahzıvücüttür,vücüdü ona mahsustur, başkaları vücade müstahik değildir,Vacibülvücade olan izafetleri kesilince nefislerinde batıl olur, ancak Vacibilvücut sebebi ile sabittir, haktır, Vacibilvücut hakkımahızdır, her mânâsile haktır,, didikten sonra vücade selp katılırsa vahit veAkıl sıfatları[6], izafet katılırsa Evvel, Kadır, Hay sıfatları [7], izafete selb hatılırsa Mürit,Cevat

[1] Zati itibarile taayyüni iktiza eder, aslâ illete muhtaç değildir.

[2] İradesi inayeti ezeliyedir bu tabir mütekellimler tabiri değildir.

[3] Faili mucip olmak vasfı Neveflâtunilerde vardır.

[4] Kühünden hiç birşey zâyı etmeksizin varlık intizar eder; Allah tecelli eder, işrak ve zuhur eder.

[5] Semi ve Basar sıfatları da İbni Sinanın bazı eserlerinde İlme racidir; mutezileden kâbi ile Ebülhüseynilbasrî de bu mezhepte bulunurlar,Kelâm sıfatı kelâm ilmine mahsustur,kelâmcılar bu sıfatı Peygamberlerin İcmaından almışlardır, Tekvin sıfatı zaten Kelâmcılar arasında ihtilâflıdır.

[6] Terkip, şirk bulunmayan mevcut—madde ve maddi olan şeylerden beri olan mevcüt.

[7] Bütün eşyaye nisbeti olan mevcut — Makduratin varlığına nisbeti olan mevcut—Bütün mâkul, müdrik fail olan mevcutlara nisbeti olan mevcut.

Hayir[1] sıfatları çıkarılmıştı.İbnisina cevher sıfatını ayrı göstermemekle beraber ona mevzuda olmadan beri demekle Vahit ve Akıl sıfatları sırasına sokmuş oluyor, artık bütün sıfatlarda kesret hakikî olmayüp izafî oluyor. Sofiye ile Mütezile bubapte İbni sina ile beraber gidiyorlar.

İbnisina vüçütten sora vahit ile Evvel sıfatlarını zikir ediyor. her cihetten vahit olan aynı vüçüde“ mahiyeti olmayan Evvel,, diyor, çünkü vacibin Vacibülvücüt olmasından başka bir mahiyyeti yoktur,vücüdünün vecip olması mahiyyetin lazımı degildir [2] .

İbnisina vacibin vahit olduğunu isbat ittikten sonra Eflatun meslegine göre Hayrimahz, kemalimahz sıfatlarını pek güzel bir suretle izah idiyor. Vahit ve Evvelin kemalimagzı bulunmağla Cenabihak zatinin Âşıkı ve mâşuku oluyor [3].

İbnisina dinî Allah ile Felsefî ilahi büyük bir meharetle birleşdiriyor, Felsefî İlah Dünyayı bilmiyor, Dinî Allah her şeyi biliyor, hiç bir zerre ilminden hariç kalmıyor. Başfeylesof bir dehayifelsefî ile “Allah her şeyi küllî olarak bilir, çüz’î olarak bilmez [4]; bununla beraber Ilminden hiç bir zerre hariç kalmaz,,hükmünü veriyor[5].Allahın dünyayı bilmesi kendi hakkındaki şüur ve idrakinin,zatini taakkul etmesinin uzanması; illeti bilmesinin mâlullerinde bilmesi neticesine varmakla burada hakikî bir vüçüdlük rengi görünüyor, çünkü dünyayı kendi mâluli olmak üzere taakkül tarikile küllî olarak ilk halkası olan İletler Ve Mâluller silsilesinin tertibine göre biliyor, her şeyi müteayyin ve vacip kıldığı için, her şeyin illeti bulunduğu için biliyor; mebde’ler gibi mâluller gibi her şeyi bağladığı tertibe göre biliyor.

5 — *Tasavvuf* - İbnisina maddî ihtiyaçtan naşı bir kerre Sofiye li-

[1]Maddi olmayarak her şeyin nizamı hayrine mebde’ olan mevcut—zati için hiç bir ğaraz gözetemeyerek irade eden mevent — Bütün noksanlardan beri olarak bütün kemal ve nizama mebde’ olan mevcut.

[2] İbnisina buna bir takım sıfatlar tefri ldiyor: Cinsi yoktur, hadde giremez, ona bürhan getirilemez, gibi.

[3] Her cemal ve kemal, kemal sahibinin mahbub ve mâşukudur. Feylesoflar lafız ile mukavyet olmazlar, mânâya bakarlar, bundan naşı Allahın Isimlerinde, Sıfatlarından Şer’a bakmazlar.

[4] Yani Şimdi, yarın, dünkü gün vakidir diye zaman itibarile tağayvürleri hususile bilmez, belki külli oldukları haysiyetile bilir; cüz’i olanları külli olarak bilmesi Münecimin filan saatta hesuf vaki olacağına dair’ olan ilmi gibidir ki pu ilim vukuundan evvel ve sonra devam eder; müneccimin bu ilmi müşahede ve ihsas tarikile değil, belki taakul tarikiledir. Genabıhakkın ilmi de taalluk tarikile, bizim için akıl ile hasıl olan ilme benzer bir ilim iledir, yuksa ihsas vasitasile olan ilme benzer bir ilim ile değildir, İlmiilahi zemani değildir. Zatibariye nisbetle maza, hal, müstakbel yoktur, ezelden ebade kadar ne var ise onun malumudur.

[5] Cenabı hak zatını taakkul edince Masivanin,yani kendisinden başkaksının ya bizzat veya bilvasita mebdei olmağla Masivaya da taakkul eder, illeti bilmek mâlulu bilmeği icap eder .

basına bürünmüş idi. Maddî ihtiyaç gibi, sıkıntı, yalnızlık zamanlarında derunî bir ihtiyaç onu Tasavvuf dilile yazı yazdırmağa mecbur itmişti. İbnisina hakikî bir mütesavvufeden değildir, tasavvufu elinde tutmuş, müstakil bir ilim göstermiş, tasavvufa tarafdâr olmuş değildir, belki tasavvufu mabadettabianın bir tetimmesi saymış [1], İnayeti ilahiyeye ve Kader bahislerinde, insanın Allahle nisbetini beyan münasibetile Tasavvufa temas itmiştir.

a— İnayeti ilahiyeye-İbnisina Sukrta görülen inayeti ehemmiyetli bir surette beyan idiyor; İnayet İlmibarinin kâinatın nizami hayir üzere, en layik olan vecih züre olmasına taalluk itmesi, kâinatın bu taalluku veçhile hayrı mahızdan sadır olmasıdır. İbnisina İnayet mefhumunda İlim, İrade, Kudret, Hayir sıfatlarını toplamıştır. Allah, Hakkimahız, Hayrimahız olunca, her şeyde ondan sadır olunca Şer nasıl Kazai bariye kiriyyor. İbnisina buni hal idiyor, Eflatunda bulunan “Uzgözlülük Optimisme,, nazariyesini takdirlere şayan düsturlar ile izah ediyor; Şer Hayrın yukluğu oluyor, kâinatta arazî olarak bulunuyor, şerrin zati bulunmuyor, Şer yokluk oluyor, Varlık, zati itibarile hayir oluyor. Şer üçe ayrırılıyor: Noksan, Elem, Günah. Bugünkü felsefede Tekvin taraftarı olan Feylesoflar İnayeti İbnisina gibi düşünüyorlar. Laypniç Şerri-Mabadettabiî, Tabiî. Ahlakî olmak üzre üçe ayiriyor.

İbnisina “ Şer zati itibarile yokluktur, fakat har yokluk degildir, belki bir şeyin tabiatı muktazasının, nevine ve tabiatine sabit olan kemalatının yokluğudur. Şer bilaraz yokluktan veya kemali müstahik olan şeyden men idendir,, dimkle Aristocu oluyor, çünkü “kendisinde bilkuve hiç bir şey bulumayan Şer Şer olmuyor, Şer tabiatte bilkuve olan şeye lahık oluyor, buda maddeden naşi Olmakla Şerin kuvveyi iktiza ittigini tasrih idiyor, bundan başka Şerrin menşeyini madde görmekle İrfanilerin “Madde Şer mebdeidir,, düsturnnada iştirak idiyor; İbnisina Maddeye Şerrin lahık olmasını tahlil idiyor, bütün Şerleri, “ فلاك امر ” in altında bulunduruyor, mâkullerde asla şer bulundurmuyor, Şerrin yalnız Fertlere, bazı vakitlerde isabet ittigini, Nevilerin şerlerden mahfuz kaldığını beyan idiyor. Filvaki Aristonun kuvve ve Fi’li esasına [2] bina edilen Mabadettabiasının tatbik olunduğu bu Âlemde Hayrimut-

[1] — Mabadettabia Tabiiyyat gibi me’hezlerinde hak batıla benzer, çünkü Vehim Aklın karşısına çıkar, bundan naşi birbirine mübayin olan fikirlerin birbirile çarpışması o hale gelmiştir, Mütefekkirlerin bunlar üzerinde birleşmeleri ümidini kesmiştir; bu ilimlerde aklını engellerden tecrit, fikrini tasfiye, nazarını hissiyat şaibelerinden tahliye etmek elzemdir, basiret ile hareket iden Hakki bulur, en faziletli insan olan Hükemai mühakkıkın mertebesine yükselir, yoksa halkın en düşkün olan Mütefelsife derekesine düşer.

[2] — Heyulâyi ulâ temamilik kuvvededir. Fiil ile hiç bir ihtilati yoktur, Suret temamilik fiiledir.

İak mümkün olmayor, çünkü kuvve bulundımı orada noksan imkânı, bundan naşı şer imkânî vardır . Baritaalâ bizzat Hayr olan Hayrıkül-liyi bezl itmiyor, çünkü hayre karışmış mümkün ve arızî Şerler vardır. Şer imkânını tazammün itmeyen bir Âlem bizim Âlemimize asla uygun gelmez .

İbnisinanın Uzgözlülüğü cüz'î Şerleri umumî Hayrlara kulaylıkla feda ediyor, nerede cüz'î bir şer varsa orada umumî bir Hayir vardır [1] , mevcut olan şeylerde ya daim ve sabit bir hayir vardır, veya Hayri Şerrine galipdir, Şerrî Hayrine galip olan, veya Hayrina Müsavi olan bir Şer yoktur . Artık Şer yok hükmündedir, nitekin ateş zatinde hayirdir, fakat bilaraz Şerdir buna mebni nizamiküllî için zarurî olarak arız olan bazı fasit olan lazımlara bakılmamıştır , hayir adet itibarile şerden çoktur, nitekim hastalıklar çok olmakla beraber sağlık ondan daha çoktur, bundan naşı az bir şer için çok hayrı bırakmak hikmeti-ilahiyye müktezasi olmaz, yalnız Felsefe bilmek gibi ikinci kemallerin noksani İnsanlarda daha çoktur, fakat bu noksan ilk kemallere ve menfaati zahir olan şeyde onları veli iden kemallere zarar virmez, bu gibi Şerler hakikatte Şer bile degildir, belki maddede zait olan hayir-ların bazı kemallerin yokluğudur .

b—Kaza ve kader - Kaza“وَدْعٌ اُولِیْ بَیْط”dir,yani mevcutların basit olarak en güzel nizam üzere feyezananın mebeididir, mevcutların Âlemiaklîde mücmel olarak bulunmasıdır . Kader kazadaki veçhile mevcutların sebepleri ile harice çıkmasıdır ; İbnisina “ Hayir ile şer Allah nazarında İnsan nazarında olduğu gibi değildir yuksa yırtıcı Aslan yaratılmazdı , demekle Hayir kazaibariye bizzat , kast ile giriyor, Şer ise bilâraz giriyor .

c — Tertibibaride gözedilen mebde'ler sır olarak kalmakla Nefsi-natika bu gizli olan mahalle giremiyor; Tasavvuf bize onun bazı şeylerini keşf idemediginden mabadettabiaya bir tetimme mahiyetin de kalıyor .

Mütesavvüfe İbnisinadan çok müteessir olmuşlardır . İbnisinanın Nefsi İnsaniye ile illetiulâ arasında gösterdiği samimî münasibet Mevlânânın hemen her satırında izi takip oluna bilir . Vahdetivücüt meselesinin mebdeini de İbnisinada bulmak mümkün olabilir [2] . İbnisina

[1] — Eşhastâ Şerrin zarurî olarak bulunması, ancak eşhasın Hayra ihtiyacına tabidir, eşhastâ mümkün olan Hayir kendisinde bir şer bulunduktan sonra meydana çıkar, nitekim sıhhatin Hayir olduğu hastalıktan sonra bilinir .

[2] — “ Vücudu hakiki Allaha mahsusdur, diğer şeyler vücuda müstahik değildir , vacibül-vücud e olan izafetlerinden kesildi mi nefislerinde batıl olur,,“kâinatın hayatının kaynağı Allahdır, işte bn kaynağın içinden bu görülen âlem sadır oluyor,,. Şeyh İbni Arabî İbni Seb'in, Tilmesani gibi Vücudiler vücudu mutlakı vacibül-vücud yerine ikâine etmişler idi, sıfatlardan mücerret olad vücudu-

Peyğamberlerin hitabdaki remizlerini Feyğamberlerin tariki göstermekle Mütessavvifenin remzî bir yulu daha ziyade iltizam itmeleri İbnisina-
dan soradır . Sofiyenin isbativacibi bedihî görmelerinde de İbnisina
müessir olmuştur . Çünkü isbativacipteki Limmî tariki bir tenbih
dimekdir .

6 — *Maad*-İbnisinin Uzgözlülüğü pek ziyade Tasavvufî mahiyette
olarak Ruhun Maadına kadar uzanıyor, Maad Mabaddettabianın ferî
ilminden oliyor, İbnisina ayrıca Maadi pek cazip pek güzel bir surette
beyan ediyor, Farabî gibi Maadde tereddüde düşmüyor, Ruhun ferdî
olarak bakasını ortaya koyor, bedenden ayrıldığını müteakip ferdiye-
tini muhafaza edeceğini bildiriyor, İbnisina Cismani [1] Maadi inkâr
etmiyor, cismanî maadin Şeri, tarafından kabul olunduğunu, Akil tariki
ile ispat olunmayup ancak Şeri, yolile isbat olunacağını beyan ettiği
gibi Akıl yolile sabit olan ruhanî maadi de Nübuvvetin tasdik ettiğini
tasrih ediyor, ancak Feylesofların saadetinefsiyeye saadetibedeniyeden
ziyade rağbet ettiklerine, saadetibedeniyeye nail olsalarde hakkıevvele
yaklaştıran saadetinefsiye yanında onu hiçe sayacaklarına, Sdadet ve
Şekavetibedeniyeyi Din temamilen beyan ettiğine mebni yalnız Saadet
ve Şekavetinefsiyeyi beyan sadedinde ruhanî maaddan bahsediyor .

İbni sina Farabînin lezzetiakliyesini izah eyleyor, burada kuvvei
ğadabiye ve şehviye, kuvvei vahime ve hafıza gibi her nefsî kuvvetin ken-
dilerine mahsus olan lezzet ve hayırlarından, elme ve şerlerinden baş-
layarak işe girişiyor [2]; bundan sonra Nefsi natıkanın kemali hassına
geçiyor, bu kemali hass ile diğer kuvvetlerin kemali arasında, nefsin
lezzeti, aklî lezzet [3] ile hissî lezzet arasında mukayeseyi bile müm-
kün görmüyor. Nefsi natıka ancak bedenden ayrıldıkları sonra mâşuku
olan kemale dönüyor, her lezzetten âlâ olan lezzete nail oliyor. Kemali
insaniyi elde etmek hususunda kusur gösterenler veya inkâr edenler
bu lezzeti duymayacaklarından elem duyacaklardır, işte şekavet bu-
dur. Ahmak olanlar lezzeti de, elemi de duymayacaklar.

İbni Sina tasvir ettiği bu ruhanî maadı hakikî maat sayıyor .

7 — *Nübüvvet* - İbni Sina İlâhiyyatı, nübuvvet ve Âyetlerin esrarını,

mutlak, tabiri mahsus üzere “ذات بحت” , yalnız zihinde mevcut olup âyânda mevcut olmayacağına
veya selpler ve izafetler ile bulunabileceğine mebni Din Alimleri umumiyetle sıfatı bâriyi tatili
istilzam eder, reyinde bulunarak vahdeti vücudu şiddetle reddetmişler idi.

[1] İbni Sinanın cismanî maadı inkâr ettiği meşhurdur, fakat doğru değildir, „Necat” i buna
şahittir .

[2] Kuvvei ğadabiyenin lezzeti zafer, kuvvei şehviyenin lezzeti arzusuna uygun bir duygu,
kuvvei vahidenin lezzeti umma, kuvvei hafızanın lezzeti geçen şeyleri hatırlamadır . Elemleri
de zıtlarıdır .

[3] Âlim olmak, herşeyin sureti, herşeyde mâkul olan nizamın sureti, herşeye feyeza^u eden
hayırın sureti kendisinde mürtesem olmak gibi .

Ariflerin makam ve derecelerini pek ziyade tevsi etmiştir; çünkü Aristonun İlâhiyatta sözü az idi, bu münasebetle vahi, ru'ya, âtiye ait bilgileri ve sebepleri hakkında kendisinden evvel hiç bir Meşsafın söylemediği sözleri hikmeti ilâhiye tevabiî olarak söylemiştir. [1] İbni Sina Peyğamberleri Ariflerin en yükseği biliyor, menzilleri tayederek Allaha erene arif diyor, arifleri âlemi kudse dönmuş, diğer insanlardan çekilmiş görüyor, böylece tasavvuf yolunda bulunuyor.

İbni Sina insanlar arasında içtimaî hayatın tanzim, adalet kaide-lerinin te'min olunmasını ancak Peyğamberler sayesinde olacağını ortaya koyuyor, Farabî gibi Peyğamberlerin bulunmalarını içtimaî ihtiyaçlardan sayıyor, yalnız Peyğamberlerin hakikatleri bilme hususlarında ondan ayrılıyor, Peyğamberleri insanların en fadılı buluyor, nazari ve amelî Akılda kâmil görüyor. İbni Sina Nübuvvet hassalarında Farabiden ayrılmıyor; Nefsin hassası üzere Âlemin heyulâsında bile müessir olabileceğini kabul iderek Mucizeri; Nefsin Âlemiğaybe muttali olabileceğini beyan eyleyerek Vahyi; kuvvei mütehayyilesinin idrak ettiki şeye gözel bir suret, manzum bir kelim suretimahsuselerini verebileceğini haber vererek Vahimalekini; bütün bunları Rohiyat esaslarına göre izah ediyor [2]; Peyğamberin İnsanları Allahe, ve Maade davet ettiğini, hitabında bir takım remiz ve işaretler [3] bulunabileceğini, Allaha yaklaştıracak ef'ali [4] beyan edeceğini bildiriyor.

İbnisina Melekleri DinAlimleri gibi kabul etmiyor, Ukule Melaikei mücerrede, Nufuse Melaikeiameliye diyor.

İbnisina hiç bir vakit Dine karşı gelmemiştir, belki Dini bir meslekifelsefî haline koymuş, Dinî bir meslekifelsefî yolunu tutmuş idi [5], kendisini tekfir edenlere karşı şu şi'ri ile kat'î bir cevap veriyor.

کفری چومنی کزاف و آسان نبود محکم از ایمان من ایمان نبود
دردهر چون یکی و آن هم کافر پس در همه دهر یک مسلمان نبود [6]

E — *Hikmeti siyasiye* — İbnisina Hikmeti siyasiyeyi sevmemiş, bu babte Ferabiden ayrılmıştır, Farabî Eflatun gibi hikmeti siyasiyeyi severek (المدینه العلمیه) yi kaleme almış idi. İbnisina buraya yanaşmamıştır.

[1] [Vücut, sunu ve ibda, mebadı ve gayat, tecrid] Hikmeti ilahiye'nin makasıdıdır.

[2] İbnisina Enbiya hakkındaki Kanuni „ضحویه“ risaleinde beyan etmiştir.

[3] Allahın kelimasında remizler, Tevrat akidesini Felsefe ile te'lîfe çalışan Museyi Feylesufu Filonde göruliyor.

[4] İbadetler gibi ki Ammenin nefislerinde bunlar ile zikribari hakkında rusuh hasıl oluyor.

[5] Mütakellimler bunun aksine olarak Felsefî bir mesleki Dinî tutmuşlar idi.

[6] Benim gibi bir adama küfür isnadi sebebsiz, kolay olamaz; benim İmanımdan daha muhkem bir İman olamaz. Dehir içinde benim gibi bir tek Adam olsun o da Kafir olsun, öylemi? Artık bütün dehir içinde bir tek Müslüman bulunamaz.

F — *Tıp* — İbnisina amelî Tıpta Farabiden ayrılmış, zamanının en yüksek Tabibi olmuş, Garpte onyedinci asra kadar Tıp aleminde te'sirler yapmış, Kanunu Avrupada Tıp tedrisatının esası olmuş; Şarkta Garptan ziyade te'sirini göstermiş idi. Kanun yazılıncaya kadar İran Tabibi Ebubekri Razinin “ Kitabilmülk „ü umde idi, Turan Tabibi EbuAlî Buharî kanunu yazınca kanun onun yerine geçti, neşr olundu, EbuAlinin Kanuni Yunan Tıbbı değil idi, belki Yunan, İran, Geldan, ve Arap Tabiplerinin bahs ettikleri meselelerin hulasesi idi, Tıp Kamusu idi, İbnisinin şahsî pek çok müşahedeleri var idi, mualecelerinde hangi şartlar dairesinde tesir husule geldiğini araştırır idi, bubapta pek çok tecrübeler yapardı, bu tecrübenin verdiği neticeleri parça parça yazdı, formalarda topladı, kanuna ilave etmek istedi, ne çareki zayi oldu gitti, ona muvaffak olmadı.

§ — İbnisina sonra gelenlerin dimağında paydar bir iz bırakmıştır, faaliyeti dimagiyesine şahit olan, gayet kuvvetli bir mantık ile kaleme alınan kıymetli eserleri elden düşmemiş, şimdiye kadar muhafaza olunmuştur. “İbnisina, devrine ait temenniyatı Felsefiyenin en sadık bir müdafii idi, samimiyeti ahlakiye itibarile İbnisinin telkinatından, daha müessir telkinat bulmak güçtür„. İbnisina ile felsefe evcikemale ermiştir.

XII — İbnisinin şakirtleri—İbnisinin şakirtleri selefleri Razî ve Farabînin şakirtleri gibi pek çok ise de pek çoğu meşhur olmamış idi, meşhur olanları şunlardır:

1 — Ebuabdullahilmasumî - Elmasumî şakirtlerinin afdali idi, baş Feylesof bunun hakkında “Aristo Eflatuna nasıl şakirt ise Elmasumî de bana öyle şakirttir„dir idi, namına aşka dair bir eser bile yazmış idi, müasırı Ebureyhanibeyrunî İbnisinaya bazı mesailde itiraz itmiş, virdiği cevabe karşı edebi tecavüz itmekle İbnisina Beyrunî ile münazaradan vaz geçmiş,Elmasumî üstazının yerine Beyrunîye cevap vermiş idi.Elmasuminin Müfarikat hakkında , ukul ve eflakın adetleri ve tertipleri hakkında risaleleri var idi, bu eserler Feylesofların mâşuki idi.

2 — Behmenyar-Ebulhasen Behmenyar ibni Merzeban Azerbayecanlı idi, engüç ve derin meseleleri kurcalardı, baş Feylesofun en çok muhahaselerine , cevaplarına Behmenyarın süalleri sebep olur idi , Behmenyarın “Ettahsil„ [1] ve “Elbehce ve Essaade„ si ; Mabadettabia ve “Meratibilmevcud„i kıymetli eserlerindendir, İbnisina Felsefesi Behmenyarın zamanında şanlı idi, Behmenyar (458) de vefat itmiştir.

Ebulabbasillükeri , Behmenyarın şakirdi idi, Horasanda Hikmet bundan intişar itmiş idi, Hikmetin bütün cüzlerini, inceliklerini bilir idi, Lükeri Hikmet meydanında muasırı olan Ömer Hayyamı , Ebulfetih

[1] Ettahsil,Mantık ve Mabadettabiaya aittir.

Koşeki, Meymuni Vasıfıyı geçmiş idi, Lükerinin eserleri pek çok idi, yüksek bir hakim olan Mehemedi bni ebi Tahirilmervezî, mâkulatta mahir olan Kadı Abdürrezzakı Sagananî, Aynizzeman Hüseynilkattan ilmervezî, Bağdat nizamiye Akademisi Müderrislerinden Esadülmihenî meşhur şakirtleri idi. Zamanında Hikmette sanisi bulunmayan Ebülfetih elfiruzecî Mehemedi bni ebitahirilmervezînin şakirdi idi.

3 — Ebumansur ibni Zilalisfehanî-Ebumensuri İsfahanî İbnisinin şakirdanının havassından, ve sırdaşından idi, Musikide pek mahir idi, Şifanın Tabiiyat kısmını ihtisar itmiş “Hayyibni yekzan,” risalesine şerh yazmış idi. İlâhiyat hakkında da bir eseri vardır, (440) da vefat itmiştir.

4 — Ebuabdullah Mehemedililakî - Ebuabdullahililakî Hikmette, Tıpta mahir idi, üstadının kanununu ihtisar itmiş idi, İlmi ve Ameli faziletleri nefsinde toplamış idi.

5 — Ebulkasım Abdurrahmanilneysaburî-Ebulkasimineysaburî Hikmette ve Tıpta yüksek dereceyi ihraz itmiş idi. Tıbbı ait kıymetli eserleri vardır, kendisine “İkinci Bukrat,” dinmiştir.

6 — Kadi Ebunasır Mehemedinesevî - Ebunasrinesevinin Ömer Hayyan ile mücavebesi vardır, Nesevî Ömer Hayyame Hilkat ve Teklif haklarındaki Hikmetibariyi sormuş Hayyam da ona güzel bir cevap yazmış idi.

7 — Ebu Übeydicuzecanî-Ebu übeydicuzecanî İbnisinin nüde-masından, hadimlerinden idi. Cuzecanî şifanın, Kanunun müşkül noktalarını şerh etmiş “Hayyibni yakazan,” e ayrı bir şerh yazmış, Farisî dilile Hayvanat hakkında bir eser kaleme almış idi; Cuzecani üstadının meclisinde müstefit bir tilmiz gibi değil, belki bir mürit gibi bulunur idi, İlmi şerikleri derecesinde değil idi.

XIII — İbnisinin muasırları-İbnisine zamanında pek çok hakimler var ise de meşhurları şunlardır :

1 — Ali bni Süleyman-Ali bin Süleyman Mısırın ilk Feylesofı idi. Mısır diyarında ilk evvel Tıbbı itina olunmuş idi, Tolonîler zamanında mütemeyyiz bir takım Tabıpler varidi, Hristiyan Tabibleri daha çok, İslâm Tabibleri daha az idi. Ebu Abdullah Mehemedi teminî hazik bir Tabip, mahir bir Nebat Alimi idi; İbnisinin muasırı olan Ali bni Süleyman-dan evvel Mısırdabir Feylesof görmeyoruz. Ali bni Süleymanın Atumi reth hakkında bir eseri, Felesefî Tâlikatı vardır.

2 — İbnilheysemll basrî-İbnilheysem[1](354)de Basrada doğmuş sonra Mısıra gidüp orada ikamet eylemiş, (430) da irtihal etmiştir. İbnilheysem pek ziyade zeki, ülumda mütefennin idi, Şarkta zuhur iden

[1] Avrupalılar galat olarak «الکازن» derler ,

Riyazici ve Heyetcilerin en yükseklerinden idi, zemaında değil misli, ona yakın bile bir âlim yok idi, gendisine “İkinci Batlamyos,, dinmiş idi, İbnilheysem müdekkik bir Feylesof idi, Tıpta nazariyatı pek mükemmel idi, İbnilheysem pek az kimsenin birleştirdiği, ilmi fazilet ile ahlakî fazileti nefsinde toplamış, kafasına yalnız hak sokmuş, kalbine yalnız hayır ve adil yerleştirmiş idi; zamanını tedris tasnif, istinsah ile geçirir idi, memuriyetlerden hoşlanmaz idi.

İbnilheysem küçük yaşdan beri halkın muhtelif surette bağlandığı itikatlardan şüphe ider, avaminası hakir görür idi, hevesi yalnız hak ve hakikati arayup bulmak, İlmin ardından koşmak idi; muhtelif fikirlerden, Dinî ilimlerden bir faide görmemiş, maddesi his sureti akıl olacak bir yolu yegâne Hak yolu tanıyarak hakikati Aristonun kararlaştırdığı Mantık, Tabiiyat ve İlâhiyat İlimlerinde bulmuş idi. İbnilheysim evvel emirde Mantık tettebbünü ikmal ettikten sora Tabiiyate ait sırasile “Essemauttabî,, “Elkevnüvelfesat,, “Elasarülülviye [1] “Kitabünnebat velhayvan,, “Essemaü velâlem,, [2] “Kitabünnefis,,i tettebbüe koyuldu, en sora İlâhiyat veya Mabadettabiayi tettebbü etti.

İbnilheysem Aristonun ve bu surette her Feylesofun nasıl tettebbü olunacağını bize pek güzel bir surette öğretmiştir.

İbnilheysem Riyaziyat, Tabiiyat, İlâhiyattan ibaret saydığı Felsefinin usulüne, mebadisine iki el ile sarılmış, fûrûnı de elde etmiş idi, sora Hak taliplerini hem hayatında, hem vefatından sora müstefid etmek, Felsefeyi gereği gibi kavrayabilmek için bir nevi idman yapabilmek, kocalık zamanında hazır bulabilmek emelile tasnife başlamıştır. İbnilheysemin selefleri olan Elkendi ve Razînin eserleri gibi eserleri pek çoktur, mühtelif ilimlere ait olmak üzere, zayi olanlardan başka, yüz yetmiş kadardır, eserlerinin hepsi de gayet istifadelidir. İbnilheysem İklidisin, Batlamyusun, Aristonun, Firfiryusun bir takım kitaplarını telhis etmiş, Hey’ete, Mebhasi ziyaya [3] ait mükemmel eser yazmış, bir çok reddiyeler de kaleme almıştır [4]. İbnilheysem İhvanisefa ve Miskeveyh gibi “İnsan küçük âlemdir,, nazariyesini müşîr eser yazmağı de unutmamıştır.

[1] Birinci kitab Mebadii Kevniye ve Tabiiyeyi, ikinci kitap arzın Kevn ve fesadını, üçüncü kitap hadisatı cevviyeyi, sora madenleri izah eder.

[2] Bu eser âlemin hakikatını, kuvvei İlâhiyenin Aleme olan ittisali keyfiyetini beyan eder.

[3] Mebhasi ziyaye ait yazdığı “Elmenazır,, da “İnkisarinesimi,, ye dair oldukça sahih mâlumat vermiş, “İnkisarızıya,, asarını tetkik etmiştir. Ambezoklesden beri devam ede gelen ru’yet nezariyesini ilk önce tashih eden İbnilheysemdir.

[4] Ebubekrîrazinin İlâhiyatını, Mütakellimlerin hudus delilini, Mutezilenin Sıfatılahiye hakkındaki itikatlarını, delilleri mütakâfi görenlerin fikirlerini ret hakkındaki eserleri ne güzeldir! Kantın Alem hakkındaki fikirleri delillerin mütakâfi olması esasına mebnidir. İbnilheysem “Elsemaü velâlem,, e itirazatta bulunan Yahy ennahvî ve Ebu Haşimi Cubbaîyide ret etmiştir.

İbnilheysem Ahlak risalesinde bütün akranını geride bırakmış, Felsefede eslafından fazla inkişaf köstermemiş ise de Cebir ve Hisap kaidelerine birtakım yeni üsluplar vaz etmiştir. Hendese kaidelerini ilk önce Mantıka tatbik eden İbnilheysem dir.

İbnilheysem muasırı İbnisina gibi marifet yolunda Mantıkcıdır, ancak hem hisse, hem akle yer virir, yalnız his veya yalnız akıl ile hakkın elde edilebileceğine kail değildir, belki madde ve unsuru hissiyat, sureti akliyat olan reiler ve fikirler vasıtasile hakkın bulunabileceğine kail olmağla Kanta mübeşşir oluyor.

İbnilheysem bütün Din ve Dünya işlerini Felsefe neticesine bağlar, Atomi ve Halâyi atar; Şarkta en evvel şek Yulunu tutmakla Dekarta de mübeşşir olur. İbnilheysem Felsefeyi kafasında bilgi olarak bırakmayup kalbine indirmiş, nefsinde tahakkuk ettirmiştir, Farabî gibi faziletiahlakiye ile mümtaz olmuş, izâz ve ikramlara karşı meşrebini asla değiştirmemiş, hatta Devlet Memuriyetinden nefsinin kurtarmak için kendisini meczupluğa vuracak kadar izzeti nefisince fedakârlıkta bulunmuş, amelini daima ilmüne tatbik etmiştir.

İbnilheysem de Farabî gibi amelî Tıpta bulunmamış; Aristo Felsefesinin Hakka uygun olduğunu kabul etmiştir.

İbnilheysem ile felsefe garbe donmuştur, artık Mısırdaki ve Endülüste büyük féylesoflar göreceğiz.

3 — Ebu reyhani beyrunî Harezmî-Ebu reyhani beyrunî (407) de Mahmut Gaznevî tarafından Efgane götürülmekle, Gaznede ikamet etti, oradan Hinde sefer etmekle Hidulerin ahlak ve adeti, harsi hakkında vasi mâlumat edindi. Hint ülum ve âdâbına Beyrunîden daha ziyade vâkıf olan yoktur, o vakte kadar meçhul kalmış olan Hint ve Şark kıt'alarına dair ilk mâlumatı veren Beyrunîdir. Beyrunî Hintlilerin fikirlerini olduğu gibi haber veriyor, ne delillerini ne hasımların reilerini bildirmiyor. Eserinde müşahade usulüne ehemmiyet veriyor. Beyrunî müverrih ve edip, Heyette ve tıpta mahir idi, Hikmet İlimleriyle de meşgul olur idi (430 veya 440) da vefat etmiştir.

Beyrunînin İbnisina ile mürasele ve mübahaselerinde Hikmete ait pek müfit malumat vardır, Beyrunînin iki muazzam eseri vardır biri Asaribakiye [1], diğeri Kitabülhint dir. Tippa, Heyet ve Nücûma, ve Maadine ait kıymetli eserleri vardır [2], eserleri Avrupalılarca makbuldur.

4 — Eblkasımilgirmanî - Ebu kasımigirmanî Hakim idi, İbnisina ile aralarında münazaralar vaki olmuş idi, İbnisina onu Mantıka ihti-

[1] Asaribakiye Emir Kabus namına yazmıştır.

[2] He'yet ve Nücuma ait yazdığı Kanuni Mahmut Gaznevinin oğlu Mes'ut namına, kıymetli taşlar ile madenlerden bahs eden eseri de Mesûdün oğlu Mevdut namına yazılmıştır.

mamsızlık ile, Ebül Kasım da İbnisinayi muğalata ile ittihame kalkışmakla münazara beyhude olmuş idi.

5 — Ebulferecibini ebisaidilyemamî-Ebulferecilyemamî Hikmette mütemayiz, Tıpta fadıl idi, İbnisina ile aralarında Tıp ve diğer meseleler hakkında mücavebeler vaki olmuş idi.

6 — Ebulfereci¹ Bnittayyip - İbnitayyip Bağdadın mütefennin Feylesofu, hazik Tabibi idi, ulumu Hikemiyede fadıl bir Hıristiyan idi, Aristo, Bukrat ve Calinus şarihi idi [1]; gerek metinleri, gerek şerhleri çok idi.

İbnisina İbnittayyibin Tıptaki meharetinin tasdik, kitaplarını takdir ider idi. fekat Felsefe kitaplarını beğenmezdi.

İbnittayyip nasıl olursa olsun umurişeriyenin ancak nakilden alınacağına kail idi, İbnilhammârdan ahz itmekle Farabî silsilesinden gelmiş oluyor idi.

İzmirli
İsmail Hakkı

[1] İbnittayyip kuvai tabiiyenin İnsanın bedeninde bulunması hususunda Calinusun reyine muhalif olduğundan naşi İbnilheysem tarafından ret elunmuştur. İbnilheysem Tabiiyat ve İlâhiyat mesaili hakkında İbnittayibe ayrı bir risale göndermiştir.